

JOSEF NOVÁK

Při restaurování děl užitého umění se setkáváme s dvojími potížemi: zneuznáváním a častým podceňováním restaurátorské práce v tomto oboru a označováním této činnosti za práci řemeslnou a za druhé s nedostatkem schopných, umělecky školených pracovníků. Mimoto existují další objektivní potíže (materiálové, apod.), které se vyskytují téměř všude.

S dnešním úpadkem řemeslné práce jako takové utrpěla i práce umělecká a uměleckořemeslná. Musíme proto schopné pracovníky hledat a vychovávat, když k tomu v některých případech jiná možnost není. Hlásí se sice mnoho takových, kteří by chtěli, ale málo těch, kteří by mohli – tedy, mnohý by chtěl – málokdo umí. Prostě jako ve všech uměleckých oborech, kdekdo by chtěl pracovat takříkajíc „na volné noze“, což však není rozhodující, neboť v jakémkoli úvazku nebo zařazení je to s kvalitou jeho práce stejné.

Potřebujeme školené, schopné a obratné pracovníky. Takové vlastnosti mají většinou výtvarníci, kteří tyto úkony a technickořemeslné práce stále ještě potřebují k vykonávání své umělecké profese, a proto jsou schopni provádět restaurátorské práce včetně řemeslných zásahů.

Časté tvrzení, že užité umění je umělecké řemeslo, tedy pouhé řemeslo, nemůže obstát. Výtvarné umění nezahrnuje pouze jeden nebo dva obory, nepatří do něho jen obraz či socha, ale také jiné užité předměty potřebné ke kulturnímu vyžití člověka a k uskutečňování jeho životního prostředí a potřeb. Umělecky užité výrobky a předměty byly nezbytné a vznikly dříve než socha a malba.

Každé umění, a tedy i umění výtvarné, sestává ze dvou složek, z obsahu a formy. Říká se zpravidla, že obě mají být v rovnováze, tedy náplň, idea na jedné a způsob realizace a řemeslně technické zpracování na straně druhé. U umění užitého však musíme hovořit ještě o funkci, kterou se od umění volného převážně odlišuje.

Toto upozornění považuji za nutné, abych usměrnil správné užití výrazu řemeslo, který je vyslovován s despektem jen v případě restaurování umění užitého, zatímco v případě restaurování umění volného se o něm nehovoří, i když se v obou odvětvích vyskytuje ve stejné míře. V každém případě, poněvadž jde o památky převážně umělecké, musíme se domáhat jejich uznání a ocenění. Zvláště u děl v oborech užitého umění.

Nepřeceňujme člověka. Je schopen doma si pověsit na zeď jakýkoliv obrázek ve zlatém rámu jako umění; je schopen zničit historicky cennou fasádu domu proražením a předělením oken na módní nízka a široká obložená kachlíky, i když jimi nic neprosvětlí, ani strop původní vysoké místnosti. Jak patrně, největším škůdcem památek je člověk sám, ne zub času ani různé pohromy.

Toto však je pouze jeden typ člověka. Jiný z módní záliby či jiných důvodů památky zcizuje. Ať je to klepadlo na vratech paláce či různé statue postavené v polích, oltářní svícny nebo kované kříže z opuštěných hřbitovů.

O přírodě zde nemluvíme; z ovzduší znečištěného exhalací má člověk strach a bojí se o sebe. Hovořím převážně o umění proto, že ono nejprve vzniklo a teprve později se stalo památkou hodnou restaurování. Vycházelo z tvořivého lidského pudu a řemeslné práce, přerůstalo v uměleckou činnost, protože člověk takovou potřebu cítil.

Zatímco malbu, obraz nebo sochu opravoval malíř či sochař, a někdy třebaš špatně, byl to přece jen lepší nebo horší odborník. Ale díla užitého umění až na výjimky opravoval neškolený zámecký personál v rámci údržby a úklidu, bez znalosti techniky atd., tak, jak mohl, uměl nebo neuměl. O názoru nebo vztahu k dílu nelze tu vůbec hovořit. Tito místní lidoví diletanti dělali, co mohli a dnes je těžké odstraňovat jejich nevhodné zásahy a napravovat staré chyby.

Postupem času a technickým pokrokem i nástupem průmyslové výroby odděluje se některé umělecké činnosti od řemeslného provádění, od autorské realizace díla. Vzniká návrhář a provádějící element. Není to sice nic nového, v některých oborech, jako např. u tapiserie a vitraile tomu tak bylo již dříve, o to ale v našem případě nejde. Ubývá však výtvarníků schopných pracovat jakýmkoliv způsobem v materiálech.

Nejdéle si své řemeslo udrželi malíři, sochaři a výtvarníci, kteří své práce realizují v témže materiálu jako v minulosti. Na některých školách se výuka pracovních postupů a technik udržela, udržuje se a obnovuje, ale vzdor tomu někdy těžko mezi mladými hledáme kvalifikované pracovníky, žádáme-li, aby přistupovali k restaurování s osobním zájmem, citem a smyslem pro tuto práci, jako měli její autoři. Hlavním zájmem nesmí být otázka honoráře, protože umění a schopnosti musí být v rovnováze s odměnou.

V práci restaurátora je záležitost obsahu, kompozice, barevného a jiného pojetí dána původním tvůrcem, autorem díla, a touto podstatou uměleckého díla se nemusí, a dokonce ani nesmí, restaurátor zabývat. O to je jeho práce lehčí. Dle možnosti plní pouze druhou část uměleckého úkolu a původní záměr nenarušuje, nevymýšlí, nedoplňuje. Restaurátorský zásah spočívá v zbavování nánosů chemikálií, přemaleb, doplňků a musí být umělecky adekvátní hodnotě díla, neboť jen tehdy je možno považovat zásah za úspěšný.

Je sice pravda, že často téma a obsah díla byly umělci objednavatelem diktovány, přesto však každý tvůrčí umělec vyjádřil daný úkol svojí myšlenkou, odlišným osobi-

tým způsobem. Restaurátor musí ukázněně podřídit své schopnosti i takovému názoru tvůrce, autora, při práci na každém tvůrčím počinu, ať je to malba, socha nebo jiný umělecký projev. Ve všech případech jde o souhrn idejí a tvarů naplněných životem. Nerozhoduje, v jakých materiálech je dílo provedeno a jde-li o užité nebo volné umění. Hranice mezi nimi není stanovena.

Restaurátor svou znalostí technik, materiálového zpracování, zkušenostmi oživuje, zajišťuje dílo a vrací je dle možnosti do původního stavu.

V užitém umění je dosti případů, kdy je možno na základě dochovaných zbytků provést rekonstrukci celku. Není však žádoucí novodobě dotvářet jakékoliv historické dílo.

Umění sice vycházelo z řemesla, ale řemeslo jako takové zůstávalo řemeslem a nepředstíralo uměleckou činnost. Moderní doba, úzká specializace, technický pokrok způsobily, že u nás i jinde ve světě řemeslo mizí a někde již zmizelo. Klasické řemeslné postupy a techniky jsou přitom nahrazovány moderními způsoby práce, mnohdy dosud neprověřenými, možná pro restaurátorskou práci nevhodnými. Neodmítám moderní vymoženosti, materiály a techniku, ale jsem si vědom toho, že jen některé prokázaly své právo na užití a bez jiných se znamenitě restaurovalo již v minulosti. Zásadně restaurujeme díla a památky užitého umění materiály a technikami doby jejich vzniku.

I restaurování podléhalo dobovým názorům, které způsobily někdy více škod než vlastní restaurátorská práce.

Užité umění utrpělo špatnými konzervátorskými zásahy nejvíce snad proto, že pro svou užitost nebylo vždy dostatečně oceněno. Ještě nedávno bylo mnoho oborů, objektů, děl a předmětů podceňováno, přehlíženo. Avšak hodnoty prověřuje čas. Impulsy přicházejí i ze zahraničí, kde podobná díla, jaká jsou v našem majetku, jsou vysoce ceněna. Celá nedávná slohová období tak přicházejí znovu ke cti.

Ještě v době nedávno minulé bylo možno některé restaurátorské úkony provádět s velmi dobrými starými řemeslníky, jejichž vynikající pracovní výkon dosahoval úrovně výtvarné práce, neboť umělecký názor nahrazovala dlouholetá zkušenost a vztah k dílu. Takoví se však, až na některé výjimky, dnes již téměř nevyskytují nebo pro vysoký věk své práce zanechávají.

A tak v rámci restaurátorské činnosti je jejich práci, jistě prospěšnou, nucen suplovat výtvarník, který se ve své umělecké profesi neobejde bez složky řemeslné. Neboť sochař, řezbář umí zacházet s kamenem, dřevem, kovem, grafik je sám sobě tiskařem a ani obory užitého umění se neobejdou bez podobných odborných znalostí.

Je bohužel nutno říci, že i umělecká hodnota památky bývá širokou veřejností oceněna teprve tehdy, když je za takovou oficiálně prohlášena. Úcta k práci lidských rukou, cit a smysl pro estetickou hodnotu poněkud vymizely z myšlení dnešního průměrného člověka. Pokud ovšem nebyly finančně změřitelné.

Hovořím-li o restaurování památek z oboru užitého umění, vím, že význam slova „památká“ je mnohem širší. Je tu třeba připomenout, že např. u památek politicko-

historických, památek dělnického hnutí, písemných dokumentů, atd. je nám vytýkáno, že nejde o dílo umělecké, že tu jde výhradně o zásah převážně řemeslný. I tyto památky musí být pro budoucnost zachovány a tudíž restaurovány. Jsou to třeba spolkové prapory, plakáty, technické výtvary, apod.

S potřebou a požadavkem restaurování takových případů vzniká oprávněný nátlak se strany investora, zadavatele, naproti tomu pak nátlak vyplývající z odlišného názoru na takovou památku. Někdy investorovi nezbývá než jediná možnost – prostřednictvím restaurátora zachránit cokoliv. Nejde tu ani tak o různost názorů jako spíše o jejich různý výklad a chápání. Je jistě možno uměleckou hodnotu srovnávat s hodnotou historickou, politickou, technickou či jinou, v každém případě však musí vždy jít o záchranu a zachování hodnoty.

Nedostatek kvalifikovaných odborných, umělecky fundovaných pracovníků je záležitostí celosvětovou. Také u nás musíme pro mnohé obory pracovníky těžko vyhledávat. Často si je vychováváme, pokud nejsou školeni jinak, pro mnohé obory však odborné školení neexistuje.

Přestože širě oborů, jimiž se zabýváme, je značná (restaurátoři pracují různými technikami s materiály od vzácných kovů, minerálů až po nejobyčejnější dřevo nebo papír), nelze říci, že celá tato činnost je vyčerpávající. Stále se objevují požadavky nových restaurátorských úkolů.

Pro názornost, hovoříme-li o restaurování grafiky, pak to není pouze plakát, mapa, rytina, volný tisk, ale také glóbus, hvězdářský přístroj či psaná listina, kniha se vším všudy. Totéž platí o textiliích, skle, keramice, porcelánu a dalších. O mnohém, co na restaurátorský zásah čeká, ještě nevíme. Na to vše se váže potřeba různých, někdy vzácných, často těžko dosažitelných materiálů.

Rovněž nelze opomenout, že některé citované úkoly přicházejí v úvahu jednou za dlouhou dobu a že restaurátor, je-li specialista, nemůže být trvale plně vytížen a využit.

Náš stát věnuje na ochranu památek značné obnosy a okruh našich spolupracovníků někdy nestačí ke splnění všech požadovaných restaurátorských úkolů. Mnozí výtvarníci dávají přednost práci na nové věci, protože je méně obtížná. Pokorný uměleckořemeslný pracovník v minulosti byl často větším tvůrčím činitelem, než některý dnešní tak zvaný „umělecký pracovník“, těžící z nedostatku kvalifikované řemeslné konkurence, jejíž řemeslnou dovednost nemá.

Současnost zhodnocuje a přehodnocuje umělecká díla minulosti a restaurátorská činnost musí být viděna pod zorným úhlem současného dění.

Omylem by bylo považovat památkářskou a restaurátorskou činnost pouze za projev úcty ke starému umění. Opravdové umění, zejména výtvarné, není nikdy staré a nikdy nezestárne. Na umění minulosti oceňujeme nejen historickou krásu, sloh, provedení, ale také modernost pojetí bez ohledu na dobu vzniku. Památky i povinnost je uchovávat a chránit nejsou ohraňovány časem. Již to, co vzniklo včera je pro nás památkou, a je-li třeba ji zachránit, nelze váhat. Neboť při památkách,

zejména uměleckých, nerozhoduje jen cena stáří, ale především hodnota výtvarná.

Jestliže mnohé vědecké a jiné názory a objevy zestárly a byly překonány, není tomu tak v umění, zejména výtvarném. Mnohé z toho, co bylo vytvořeno ještě včera, dnes už neumíme nebo ještě neumíme. Také proto je restaurování historických děl činností tak odpovědnou.

Umělecké dílo nezničil často ani zub času ani zásahy diletantských ošetřovatelů. Do jisté míry se svou odolností bránilo samo a je jenom škoda, že proti novodobému ohrožení se dnes už samo bránit nemůže. Nejde však pouze o nás a dnešní dobu, jde o budoucnost. A proto jsou tu restaurátoři, aby hodnoty chránili a zachránili.